

**Софийски университет “Св. Климент Охридски”
Философски факултет**

Мария Попковачева-Терзиева

**Ролята на емоциите в политиката:
анализ на дебатите при приемането
на Търновската конституция (1879г.)
и Конституцията на Република
България (1991г.)**

**Дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна степен “доктор”**

**Научен ръководител:
доц. д-р Даниел Смилов**

София, 2017г.

ОБЩИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА:

Рационалистките теории, и в частност теориите на рационалния избор, доминират теоретичните и емпирични обяснителни модели в политическия процес от Просвещението насам. Рационалистите твърдят, че рационалната аргументация е логична, осъзната, универсална, свободна от предразсъдъци, неутрална към ценностите. Затова рационалната аргументация е начинът за достигане до общи решения относно устройството на дадена общност.

Но рационалистките теории са обект на критика поради тяхната неспособност да обяснят дадени аспекти от политическите процеси. Например, рационалистите се затрудняват с явления като щедрост към непознати, лоялност към нацията, спазване на неблагоприятни за личния интерес правила. А от началото на 90-те години на 20 век включването на емоциите в обяснителните модели на рационализма става наложително, защото най-нови емпирични изследвания в областта на невронауките доказват, че опозицията разум-емоция е научно неустойчива: структурата на мозъка е такава, че вземането на решения и съпътстващите ги действия винаги включва и емоциите.

Поради тези пропуски в рационалистките теории и най-нови открития в областта на невронауките се насочих към изследване на влиянието и ефектите на емоциите в политическия процес.

ЦЕЛ:

Целта на дисертационния труд е да определи дефиницията, видовете и ролята, която емоциите играят във вземането на решения и последващите ги действия в политиката, и в конституционната политика в частност.

ПРЕДМЕТ И ОБЕКТ:

Ограничението на **предмета** е до приемането на конституции, защото се смята, че това е парадигматичният пример за процес на рационално вземане на решения. Ако

се демонстрира, че емоциите играят значима роля тук, то може да се екстраполира, че емоциите имат силно влияние и върху останалите аспекти на конституционализма.

Обектите на изследване са три: 1) емоциите и техните прояви в конституционализма на ниво политически елит и обикновени граждани; 2) ролята на емоциите при приемане на Търновската конституция от Учредителното събрание през 1879г.; и 3) ролята на емоциите при приемане на Българската конституция от Седмото Велико народно събрание (7ВНС) през 1991г.

ПРИНОС

Приносът на дисертационния труд се изразява в следните четири измерения:

1) Демонстрира, че доминантните рационалистки теории, и в частност теориите на рационалния избор, предлагат непълни или не напълно адекватни обяснения на политическото поведение, защото изключват или пренебрегват ролята на емоциите в процеса на вземане на решения;

2) Извежда и защитава позиции по основните въпроси в научната литература, свързани с темата за ролята на емоциите в конституционализма: дава дефиниция на индивидуалните и колективни емоции, определя основните видове емоции с роля в конституционализма и предлага модел за обясняване на ролята на емоциите в конституционната политика. Предложеният модел съставлява приносен момент към научното поле, защото съчетава три части за анализ на влиянието на емоциите върху процеса по приемане на конституциите, които не са разглеждани по този начин до момента. Трите части са съответно емоционално-обусловени ценности, емоции, предразсъдъци и евристики.

3) Въвежда част от темите за първи път в българската политическа наука; и,

4) Прилага теоретичния модел и заключенията за ролята на емоциите в конституционализма върху казусите с приемането на българските конституции от 1879г. и 1991г.

ХИПОТЕЗА:

Основната изследователска хипотеза на дисертационния труд е, че шест индивидуални емоции – емпатия, ентузиазъм, гняв, отвращение, страх, честолюбие – на депутатите играят значима роля в един аспект на конституционната политика: политическия процес по приемане на конституции.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

За проверка на предложената хипотеза, дисертационният труд си поставя следните цели и задачи: изработване на дефиниция на емоциите и определяне на основните емоции с роля в политиката, и в конституционната политика в частност; дефиниране точната роля, която тези основни емоции играят във вземането на решения и последващите ги действия в конституционната политика на ниво политици и обикновени граждани; и определяне ролята на емоциите при приемане на Търновската конституция през 1879г. и при приемане на Конституцията на Република България през 1991г.

МЕТОДОЛОГИЯ:

За целите на изследването в дисертационния труд се използва интердисциплинарен и комплексен методологически подход. Водещите методи на изследване са критическо четене, обзор и анализ чрез сравнение и контраст на идеите, представени в различни научни модерни и съвременни текстове от областите на политическата теория и емпиричните политически изследвания, невронауките и бихейвиористката икономика. На базата на тях се изготвя теоретичен модел за ролята на емоциите в конституционализма. Втората част от методологията се състои от критически дискурсивен анализ на съдържанието на първични документи, с цел определяне на дела на емоционалните и рационални аргументи. За двата казуса – Търновската конституция и Конституцията на Република България от 1991г. – тези документи включват както стенограми от парламентарните заседания, така и спомени и интервюта с участниците в тях.

ОБЕМ И СТРУКТУРА

Дисертацията е с общ обем 257 стандартни страници и се състои от Увод и

Заклучение и четири глави. Приложена е библиография от 208 заглавия на български и английски език. Тя включва и 12 интервюта, проведени от авторката с участници в 7ВНС. Накрая, дисертацията съдържа 27 таблици и 1 графика.

ПЪРВА ГЛАВА

1. Увод
2. Теории на рационализма
3. Изследвания и експерименти от областта на невронауките
4. Дефиниция на емоциите
5. Основни емоции в конституционната политика
6. Функции на емоциите в политическия процес
7. Емоциите в конституционната политика
8. Заключение

Главата, на първо място, предлага обобщение и анализ на основните постулати на рационалистките теории, както и на теориите на рационалния избор. Две фундаментални и представителни теории за рационалистката група, които са разгледани в Първа глава, са *справедливостта-като-честност* на Джон Ролс и *рационалистката теория* на Джеймс Бюканън и Гордън Тълок. Анализът показва, че емоциите не могат да бъдат изключени от процеса на вземане на решение или да бъдат винаги подчинени на рационален контрол, както тези теории предполагат. Също изолират се и други дефицити на двете теории по отношение на емоциите: рационалистките теории не вземат предвид качеството на емоциите, определят емоциите като инструментално рационални, не се фокусират върху колективните емоции, имат пропуски при описване мотивацията за осъществяване на някакво разбиране за общо благо. Затова този вид теории имат редица недостатъци в теоретичните и емпирични обяснения за конституционната делиберация.

На второ място главата представя най-нови експерименти от областта на невронауките, на база на които може да се покаже, че във всеки един момент на вземане на решение рационалните части на мозъка работят редом с емоционалните. В случаите, в които рационалните вземат превес, решението може да се определи като рационално и обратно.

Третата тема, разгледана в главата, е определяне на дефиниция на емоциите. Анализът показва, че не е възможно да се даде напълно точна дефиниция на емоциите, техните основни видове, функции и проявления във всеки един момент. Всичко, което може да се каже за емоциите, е под формата на приближение, на *механизъм*, понятие въведено от Йон Елстър, “Ако А, то понякога Б.”¹ Например, ако даден индивид се страхува от лаещо куче в тъмна нощ, той или тя може да удари кучето, избяга или запази позицията си. Не е ясно кое от тези действия ще последва, но според Елстървите *механизми* най-вероятно ще бъде едно от трите. Приближението дава безценна информация за конституционния процес, защото идентифицира често срещани причинно-следствени модели.

Освен чрез Елстървите *механизми*, анализът на емоциите може да се разгърне в още четири посоки. Първото е изследване на взаимодействията между соматичните и когнитивни елементи на емоциите. Взаимодействието на двата вида елементи не е точно определено, но е важно да се отбележи наличието на соматичните измерения, защото именно те разграничават емоциите от чисто рационалните решения и действия. Изпитването на телесна възбуда в процеса на приемане на конституции е знак, че емоциите участват в решенията и действията в този момент.

На второ място емоциите имат две основни функции. Първата функция е да помагат на човешкото съществуване като участват в идентифицирането на важни за индивида явления и процеси. Затова в политическия процес емоциите са свързани с най-значимите въпроси за гражданите. Втората функция е, че емоциите наративно придават единство на човешката идентичност, тъй като се отнасят до аспекти от миналото, настоящето и бъдещето. Тази им функция спомага за разбиране на обстановката, в която народните представители се намират в момента на приемането на конституцията.

Трето, емоциите съчетават универсални характеристики с такива, които са резултат от спецификата на дадената култура. Не е напълно ясно в каква степен

---

¹ Elster, Jon. *Alchemies of the Mind: Rationality and the Emotions*. Cambridge University Press, 1998.

универсалността и културната обособеност присъстват в дадена емоция. Все пак може да се твърди, въпреки че конституционната политика съдържа универсални емоции, тяхното съдържание варира според специфичния контекст, в който те се разгръщат.

И последно, съществуват и колективни емоции на групи хора, които могат да се теоретизират чрез термина “емоционален хабитат” на Дебора Гулд.² В конституционната политика партиите и техните привърженици съставляват такива групи, които имат свой специфичен емоционален хабитат.

Анализът на тези четири аспекта на емоциите спомага за идентифициране на често срещани причинно-следствени модели в конституционната политика.

Като четвърто в Първа глава са определени основните емоции с роля в конституционната политика. На база анализите, предоставени от психолога Пол Екман³, политическите теоретици Йон Елстър⁴ и Шарън Краузе⁵ и професора по право Андраш Шайо⁶ бяха идентифицирани шест емоции, а именно страх, гняв, отвращение, емпатия, ентузиазъм и честолубие с роля в конституционната политика. За всяка от шестте емоции е предложена дефиниция според Елстъровите *механизми*.

Петата тема, разгледана в Първа глава от дисертацията, е ролята на емоциите в политическия процес. Това е наложително, защото политическият и конституционният процес са тясно свързани. Функциите на емоциите в политическия процес могат накратко да бъдат обобщени под девет общи позиции на база на класификацията на Саймън Томпсън и Пол Хогет в “Политика и емоциите,”⁷ която обаче за целите на дисертационния труд е адаптирана и надградена. В крайна сметка са идентифицирани девет аспекти от политическия процес, в които емоциите участват. От модела на

---

² Gould, Deborah B. *Moving Politics: Emotion and ACT UP's Fight against AIDS*. University of Chicago Press, 2009.

³ Ekman, Paul. *Emotions in the Human Face*. Pergamon Press, 1972.

⁴ Elster, Jon. *Alchemies of the Mind: Rationality and the Emotions*. Цит.

⁵ Krause, Sharon R. *Civil Passions: Moral Sentiment and Democratic Deliberation*. Princeton University Press, 2008.

⁶ Sajo, Andras. *Constitutional Sentiments*. Yale University Press, 2011.

⁷ Thompson, Simon and Paul Hoggett, Eds. *Politics and the Emotions*. Цит., стр.4-7.

Томпсън и Хогет са взаимствани пет от седемте роли на емоциите в политическия процес. Едно от предложенията на Томпсън и Хогет е разделено на две и са добавени три нови – ролята на емоциите във формирането на групи, в управлението на силни колективни настроения и в установяването на ценности.

Проследяване на връзката емоции-ценности в политическия процес е основен принос на дисертацията. Посочването на централната роля на емпатията като начин за излизане от конфликтни ситуации в политиката също съставлява приносен момент.

Таблица 3: Функции на емоциите в политическия процес

Функции на емоциите в политическия процес*	
1	В политическия език
2	В политическите кампании
3	В социалната мобилизация
4	Във формирането на групи
5	В управлението на силни негативни колективни настроения
6	Връзката емоции-ценности
7	В управлението на конфликти
8	В управление на пост-конфликтни ситуации
9	В международните отношения

* В по-тъмен цвят са функциите, назовани от Томас и Хогет в книгата “Политика и емоциите”, а в по-светло функциите добавени от авторката на дисертационния труд.

След анализа на ролята на емоциите в политиката, последно Главата разглежда три аспекта от влиянието им в конституционализма, и в частност в процеса на приемане на конституция – конституционен момент, емоциите преди, по време на и след приемането на конституция, и емоциите в демократичните и авторитарни режими. Комбинацията от тези три елемента също съставлява принос на дисертацията. Първият елемент, конституционният момент на Брус Акерман, потвърждава централната роля на емоциите в процеса на приемане на конституции. Авторът твърди,

че проявенията на емоциите не само не пречат на процеса на приемане на дадена конституция, а го информират и обогатяват. Например те спомагат за реализиране на надличностни ценности и блага. Приемането на Търновската конституция и Конституцията от 1991г. са примери за Акермановия конституционен момент.

Вторият аспект от ролята на емоциите в конституционната политика касае ролята на емоциите преди, по време на и след процеса на вземане на решения за създаването на дадена конституция. Ролите са отразени в таблицата.

Таблица 4: Емоциите в процеса на вземане на решение преди, по време на и след приемане на конституциите

Момент	Роля на емоциите
Преди	<p><i>* Като атрибут на вземащите решения граждани</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Емоциите участват в създаването и утвърждаването на моралните ценности 2. Емоциите участват в процеса на вземане на решения 3. Емоциите дават импулс за действие
По време на	<p><i>* Като атрибут на вземащите решения граждани</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Емоциите участват в създаването и утвърждаването на моралните ценности 2. Емоциите участват в процеса на вземане на решения 3. Емоциите дават импулс за действие <p><i>* Като част от процеса на убеждаване</i></p> <p><i>* Като обект на конституционни решения</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Създаване на институции, които повлияват на емоциите. 2. Създаване на емоционален фон, който конституционалистите взимат предвид. <p><i>* Като задават нормативност на конституционните текстове</i></p>
След	<p><i>* Като влияят върху поведението на гражданите</i></p>

Последният въпрос е свързан с видовете емоции, доминантни съответно в демократичните и авторитарни политически режими. Научната литература не предлага цялостно разглеждане на този въпрос. Има отделни автори, които изследват емоциите в единия вид политически режим: например Марта Нусбаум и Джудит Шклар теоретизират съответно ролята на любовта и страха в демократичните режими, докато Карл Льовенщайн изследва емоциите ентузиазъм и страх в авторитарните режими. На

база техните анализи може да се заключи, че и в двата типа режими присъстват всички основни емоции с роля в конституционната политика, но в първия тип има свободно изразяване на емоциите от страна на гражданите, докато във втория емоциите са по-структурирани и се инструментализират от управляващите.

В заключение, Първа глава доказва, че емоциите представляват неразделна част от човешките решения и действия и затова техният анализ трябва да бъде включен в теоретичните и емпирични модели на вземане на решения и действия. Освен емоциите, ключови за разбиране на човешкото вземане на решения са и емоционално-обусловените ценности на хората и затова тяхната роля трябва да бъде разгледана редом с тази на емоциите. Как точно емоциите и емоционално-обусловените ценности участват в процесите на вземане на решения и човешките действия ще бъде разгледано във Втора глава.

ГЛАВА ВТОРА

- 1. Увод**
- 2. Когнитивни и соматични елементи на емоциите според просвещенските автори**
- 3. Може ли емоциите да бъдат подобрени? Рефлексивна корекция**
- 4. Когнитивните и соматични елементи на емоциите според авторите, творили от края на 19 век и до днес**
- 5. Предразсъдъци и евристики в процеса на вземане на решения**
- 6. Може ли емоциите да бъдат подобрени според автори, творили от началото на 19 век до днес**
- 7. Съгласие или разногласие при еднаква емоционална реакция?**
- 8. Заключение**

Втората глава от дисертацията предлага обзор на основните теории за ролята на емоциите в процеса на вземане на решения на автори, творили през Просвещението, и автори, творили от 19 век до днес. Тя сравнява техните заключения по два въпроса: ролята на соматичните и когнитивни елементи при изживяването на дадена емоция и възможността за подобряване на емоцията. Разглеждането на двата въпроса е важно за целите на дисертацията, защото те показват как и в каква степен изживяването на дадена емоция може да бъде коригирано в случаи на грешка, така че да се стигне до по-добър резултат. Между тезите на просвещенците и авторите, които творят от края на 19 век и до днес, има както паралели така и съществени разлики.

Таблица 5: Ролята на емоциите в процеса на вземане на решения

Показател	18 век	Края на 19век - до момента		
Взаимодействие на когнитивни и соматични аспекти при вземане на морални решения	* Когнитивните и соматични аспекти се смесват в първоначалната реакция на симпатия * Емоционалните и когнитивни аспекти имат отделни функции * Автори: Д. Хюм; А. Смит	*Емоциите взимат превес * Автори: У. Джеймс, К. Джи. Ланге, Дж. Хайдт, Д. Брукс, М. Хаузер, Д. Принц, Н. Фрида, Р. Зайонк	*Когнитивните взимат превес *Автори: Р. Лазърс, М. Нусбаум, Дж. Маркъс	*Когнитивните и соматични аспекти си взаимодействат *Автори: Й. Елстър, Д. Канеман, А. Тверски
Може ли емоционалното решение да бъде поправено?	*Да * Рефлексивно равновесие; *Човешка природа; *Обща гледна точка *Автори: Д. Хюм; А. Смит, М. Фрейзър	* Не *Автори: У. Джеймс, К. Ланг, Дж. Хайдт, Д. Брукс, М. Хаузер, Д. Принц, Н. Фрида, Р. Зайонк	*Да *Промяна на архитектурата на избор чрез побутвания; *Практики за добра делиберация; *Хуманитарно образование; *Участие в жури *Предоставяне на емоционални контрааргументи *Автори: Р. Лазърс, М. Нусбаум, Дж. Маркус, Й. Елстър, Д. Канеман, А. Тверски	

В тази част на дисертацията първо е представен сравнителен анализ на идеите на Дейвид Хюм⁸ и Адам Смит⁹ по въпроса за взаимодействието на соматичните и когнитивни аспекти на емоциите. Двамата автори са единомисленици, че емоциите се състоят от когнитивни и соматични аспекти, които неотчленимо си взаимодействат в процеса на вземане на решения. Всяка емоция съдържа и двата вида елементи, защото

⁸ Hume, David. *A Treatise of Human Nature*. Oxford, UK: Clarendon Press, 1896г. и Hume, David. *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*. 1751. Ed. by Tom L. Beauchamp. Oxford Philosophical Texts. Oxford University Press, 1998.

http://michaeljohnsonphilosophy.com/wp-content/uploads/2012/01/5010_Hume_Treatise_Human_Nature.pdf.

Последно посещение 2 април 2017г.

⁹ Smith, Adam. *A Theory of Moral Sentiments*. Penguin Books, 2009.

те се проявяват в една автоматична реакция на симпатия към всичко, с което даден индивид се сблъсква и одобрява.

По втория основен въпрос анализът е разширен с идеите на други просвещенски автори като Третият граф Шафтсбъри, Джоузеф Бътлър, Франсис Хътчесън, ранния Кант, и Йохан Готфрид фон Хердер. Те смятат, че ролята на емоциите в процеса на вземане на решения може да бъде подобрена. Вярно е, че поради своята пристрастна, променлива и изпълнена с предразсъдъци природа, емоциите често водят до грешки. Но тези грешки могат да бъдат коригирани чрез *рефлексивна корекция*¹⁰, която включва осмисляне на соматичните и когнитивни аспекти, които участват в изживяването на дадена емоция. Също така възможността за подобряване на емоциите според тези автори се засилва от изначално добрата човешка природа. Последно, и *оценка от общата гледна точка* или *безпристрастния наблюдател*, които са равностойни на сбора на емоциите и убежденията на гражданите в дадена общност, може да спомогне за коригиране на грешните решения, до които емоциите понякога водят.

Съмнително е, обаче, дали рефлексивната корекция, изначално добрата човешка природа и *общата гледна точка* могат да бъдат адекватен коректив на изпитваните емоции във всяка една ситуация. Понятието рефлексивна корекция не съдържа ясна и конкретна процедура за своето приложение във всеки един момент. На второ място емпирично може да се покаже, че изначално добрата човешка природа често не е достатъчна, за да доведе до правилни действия. Трето, както са теоретизирани, *общата гледна точка* и *безпристрастният наблюдател* са отворени към следните три критики: не предлагат ясна и конкретна процедура за своето формиране и прилагане; възпроизвеждат предразсъдъците и евристиките на мнозинството и могат да доведат до релятивизъм при оценка на взетите решения. Затова остава под въпрос дали предложените механизми за корекция на емоциите могат да доведат до правилни решения.

---

¹⁰ Frazer, Michael L. *The Enlightenment of Sympathy: Justice and the Moral Sentiments in the Eighteenth Century and Today*. New York: Oxford University Press, 2010.

На второ място в дисертацията са разгледани възгледите по двата въпроса на групи автори, творили от края на 19 век до днес. При тази група от автори обясненията за ролята на емоциите в процеса на вземане на решения са по-нюансирани. Като цяло тук авторите се разделят на две. От едната страна са учени, които подчертават физическата възпътеност на емоциите, а от другата учени, които настояват на приоритетността на когнитивните елементи на емоциите.

Авторите, които приоритизират соматичните аспекти на емоциите в процеса на вземане на решение ги теоретизират като човешки сетива. Според тях изживяването на емоциите е резултат от промени във физиологичното състояние на хората като реакция към даден стимул. Соматичните аспекти на емоциите са полезни за хората, защото водят до бързо и ефективно вземане на решения. Но тези теории могат да бъдат критикувани, защото не може да се направи ясна разлика между физиологичните реакции, съпътстващи различните емоции.

От другата страна в дебата са автори, които дават приоритет на когнитивните елементи на емоциите в процеса на вземане на решение. В дисертацията са разгледани три основни теории от тази група – на Ричард Лазаръс, Марта Нусбаум и Джордж Маркус. Тримата автори се обединяват зад възгледа, че емоциите са когнитивни оценки, чрез които хората разбират околната среда. Теориите им, обаче, са обект на три критики: не е доказано от невронауките, че когнитивната елементи на емоциите предшества соматичните, връзката между когнитивните елементи и усещането за неотложност на емоциите остава неизяснена, и последно не е ясно как, с какъв механизъм когнитивните елементи на емоциите контролират соматичните.

Между групите от автори, които приоритизират съответно соматичните и когнитивни елементи на емоциите, има и автори, които настояват за тяхното съчетаване в изживяването на емоциите. Това е и подходът приет в настоящия дисертационен труд. Най-известната теория от тази група е на Даниел Канеман в

книгата му “Мислене: бързо и бавно” (2012г.)¹¹ Канеман разделя човешкото възприемане на света в две системи. Система 1 е основният начин, по който даден индивид възприема света: тя работи автоматично, асоциативно, бързо, по навик и не е обект на съзнателен контрол. Емоциите и емоционално-обусловените предразсъдъци и евристики принадлежат към нея и контролират изцяло начините, по които даден индивид възприема света. Канеман определя 48 предразсъдъци и евристики, измежду които следните седем - *подготовка, когнитивна лекота; потвърждение; наличностни каскади, вяра в експертите, и рамкиране и заместване на трудни въпроси с лесни* - са приложими към целите на дисертацията. Система 2 е тази, която предлага надежда за преодоляване на грешките, свързани с емоциите и емоционално-обусловените евристики и предразсъдъци от Система 1. Система 2 е рефлексивна, контролираща, дедуктивна, работи с усилие, бавна, съзнателна, следваща правила, и това е мястото, където разумът пребивава. Система 2, обаче, предимно се задейства и работи в трудни и нови ситуации, които изискват комплексен анализ за постигане на решение. Но редица експерименти показват, че няма значение дали Система 1 води към или надалеч от правилното решение на даден случай, Система 2 обикновено действа по-скоро като апологет, отколкото като критик на Система 1.

Въпреки изследванията на Канеман, които показват трудността при коригиране на емоциите, авторите, творили от 19 век до днес, привеждат редица механизми, които да спомогнат за такива опити. Например, в своята статия “Емоция и вземане на решения”¹² Дженифър Лернер и съавтори предлагат два начина за коригиране на емоционалната реакция: намаляване на интензивността на изпитваната емоция и изолиране на решението от емоцията. Освен предложенията на Лернер и съавтори за намаляване на нежеланите ефекти на емоциите, на база научната литература се обособяват и следните пет механизми: лице-в-лице политическа делиберация, хуманитарно образование, участие в социално ангажирани програми и граждански

---

¹¹ Kahneman, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. Penguin Books, 2012.

¹² Lerner, Jennifer S., Ye Li, Piercarlo Valdesolo, and Kraim S. Kassam. *Emotion and Decision-Making*. In *Annual Review of Psychology*, 2015. Последно посетено на 13 септември 2014г.

асоциации, участие в жури и психометрика. Но всички тези механизми все още остават по-скоро предложения – засега няма системни изследвания за тяхната ефективност.

Третият основен въпрос, разгледан във Втора глава от дисертацията, касае дали изживяването на правилната емоция в дадена ситуация води до еднакви решения на отделните граждани или групи, въввлечени в ситуацията, или не. От една страна са автори, които настояват, че правилната емоционална реакция би предизвикала вземането на еднакви решения, защото има само един правилен път за решаване на даден въпрос. А от друга са автори, които твърдят обратното: според тях изживяване на правилната емоция носи в себе си възможността за достигане на различни решения. Различните решения не представляват проблем за съжителството на гражданите в дадена общност, обаче, защото между гражданите има съгласие за основните принципи на политическото устройство.

В заключение, в тази глава са разгледани три основни въпроса: взаимодействието между когнитивните и соматични елементи на емоциите, възможността за корекция на емоциите и дали правилната емоционална реакция води едно и също решение в дадена ситуация. Анализът показва, че соматичните и когнитивни елементи на емоциите работят неразделно във всяко едно човешко възприятие, съществува възможност за корекция на емоциите, но точните обстоятелства, които гарантират нейния успех, остават неизяснени, а и изживяването на една и съща емоция може да доведе до различни решения. В тази глава се извежда и ролята на предразсъдъците и евристиките като инструмент за анализ в процеса на вземане на решения по време на приемане на конституциите.

ГЛАВА ТРЕТА:

- 1. Увод**
- 2. Народните представители в Учредителното събрание**
- 3. Ролята на емоциите в процеса на приемане на Търновската конституция**
- 4. Колективни емоции на обикновените граждани**
- 5. Основни дебати по време на приемане на Търновската конституция**
- 6. Резултати от дебатите**
- 7. Позициите на основните групи не се променят в дългосрочен план**

За да изясня дали и как емоциите на депутатите и гражданите играят роля в процеса на приемане на дадена конституция, Трета глава на дисертацията разглежда дебатите по приемане на Търновската конституция от 1879г.

В Трета глава, първо, са представени основните емоции, които се проявяват по време на приемане на Търновската конституция. Това са съответно емоции на ентузиазъм, свързан с любов към родината; на честолюбие, в следствие на препирня или спор между депутати, и на страх от Османската империя и депутатите от идването на власт на група, която не би управлявала добре.

На второ място се предлага кратко описание на двете основни групи от депутати в Учредителното събрание – консервативна и либерална. Привържениците на консерваторите са малцинство в Учредителното събрание. Като цяло те са непопулярни сред народа, защото той ги асоциира с чорбаджиите от предосвобожденска България. Консерваторите не вярват, че българският народ е готов за своето самоуправление. Обратно, последователите на либералната група се радват на широка популярност сред народа. Те са възприемани като бившите националреволюционери. Либералите вярват, че народът е доказал своята готовност за самоуправление с отстояването на независима църква и воденето на борби за национално освобождение.

Влиянието на емоциите върху процеса на вземане на решения е изследвано чрез изграждане на емоционален профил на двете групи по три елемента – емоционално-обусловени ценности, емоции, и предразсъдъци и евристики, в най-трудните дебати за постигане на единодушие. Анализът на емпиричния материал дава следния емоционален профил за консерваторите и либералите

Таблица 9: Влияние на емоциите при основните групи

Елементи	Консерватори	Либерали
Ценности	Уважение към традиция	Народовластие
Емоции	Честолюбие	Емпатия
Предразсъдъци	Система 2	Система 1

и еврестики	7 предразсъдъци и еврестики	7 предразсъдъци и еврестики
--------------------	-----------------------------	-----------------------------

Първият елемент от емоционалния профил касае връзката между емоциите и ценностите на депутатите. Както беше показано, ценностите влияят върху процеса на вземане на решения в политиката, защото определят приоритетите на гражданите и защото участват в първоначалната реакция на симпатия. Основната ценност, зад която се обединяват депутатите от консервативната партия, е уважение към традицията. Затова консерваторите подкрепят политики за централизация на властта и осъществяване на плавни и обмислени промени. Основната емоция, която е свързана с уважението към традицията от страна консерваторите, е честолюбието. От друга страна либералите им се противопоставят, водени от ценността за утвърждаване на народовластие и свързаното с нея равноправие на всички граждани. Затова либералите подкрепят политики, които гарантират силно парламентарно управление и налагат резки промени за осъществяване на своята управленска визия. Основната емоция, която съпътства настояванията за установяване на народовластие на либералите, е емпатията, в смисъл на привързаност, на обич към обикновения народ.

На второ място, деленията между депутатите се засилват поради успехите и неуспехите, с които се мобилизират и изразяват трите основни емоции с роля в дебатите - ентузиазъм, честолюбие и страх. Ентузиазмът е свързан с установяването на ново устройство за Княжеството, честолюбието е свързано със споровете, които се водят в пленарната зала, а страхът има смисъл на страх от идване на власт на противника и от Османската империя. Останалите три емоции – емпатия, гняв и отвращение, които играят значима роля в конституционната политика, също се проявяват по време на Учредителното събрание, но те са второстепенни.

Третият аспект от процеса на вземане на решения по време на приемане на конституцията, в който емоциите играят роля, е съзнателното и несъзнателно използване от страна на народните представители на различни емоционално-оцветени еврестики и предразсъдъци. И двете групи депутати използват всичките седем еврестики и предразсъдъци с цел изграждане на негативен образ на противника.

Отношенията между автоматичната Система 1 и рефлексивната Система 2 са илюстрирани чрез втвърдяване на позициите на либералната и консервативни групи и неспособността им да постигнат единодушие по конституционните въпроси. Но докато консерваторите решават и действат според предписанията на Система 2, либералите са по-импулсивни и дръзки и решават и действат спрямо Система 1. Изграждането на емоционалния профил на депутатите показва, че в колективните емоции на двете групи депутати има съществени прилики и разлики.

На трето място, главата доказва, че приемането на Търновската конституция съставлява конституционен момент по смисъла, вложен в термина от Брус Акерман.

На четвърто място в Трета глава са изследвани и колективните емоции на обикновените граждани, които са респективно привърженици на либералите и консерваторите. Въпреки че няма много исторически извори, които удостоверяват емоциите на гражданите, по работата на Сирил Блек,¹³ Любомир Владикин¹⁴ и Стефан Баламезов¹⁵ може да се съди, че гражданите споделят същия емоционален хабитат като представителите си в парламента. Основните емоции са на ентузиазъм за съграждането на Княжеството и на страх от завръщането на управлението на Османската империя или от утвърждаването на привилигерована прослойка, която да управлява несправедливо.

Индивидуалните и колективни емоции се проявяват в деветте най-оспорвани дебати по време на приемане на Конституцията, които са следните:

Таблица 10: Деветте най-емоционални дебати по време на приемане на Търновската конституция

Дебат	Съдържание
1	Оставката на Н. Михайловски от квесторска длъжност

¹³ Блек, Сирил. “Установяване на конституционно управление в България.” София: Отворено Общество, 1996г.

¹⁴ Владикин, Любомир. “История на Търновската конституция.” София: Народна култура, 1994г.

¹⁵ Баламезов, Стефан. “Нашата конституция и нашия парламентаризъм.” Ч.1 Търновска конституция, София, 1919г.

2	Мемоар до Великите сили по Общонародния въпрос
3	Оставката на Т.Х.Станчев от длъжността народен представител
4	Рапортът на комисията по руския проектоустав
5	Разпускане на Учредителното събрание за Великденските празници
6	Определяне на отношенията между българската църква и Екзархията
7	Определяне на условията на първоначалното образование
8	Цензура върху съчиненията с духовно и догматическо съдържание
9	Учредяване на Сенат

Пето, главата предлага резултати и заключения за ролята на емоциите при приемането на Търновската конституция на база анализ на емпиричния материал, свързан с деветте дебати. Накратко заключенията са следните:

- Либералите печелят най-важните дебати, свързани с устройството на държавата и могат да се определят като победители.
- Ценността граждански дълг е важна за консерваторите и либералите и определя крайното решение в три дебата.
- Емоцията с най-много проявления в деветте дебата е ентузиазъм (43 пъти) и тя спомага за подписване на Конституцията от страна на консерваторите.
- Високият брой негативни емоции на честолюбие и страх показват разделенията между двете партийни групи и трудностите, които те изпитват при съвместната си работа.
- Външна сила в лицето на руския представител И.С. Лукиянов се намесва в дебатите и определя крайните решения в четири от тях.
- Ако не преобладава нито емоционална, нито рационална аргументация, трудно се стига до решения.
- Общият брой прояви на емоциите е висок и при либералите и при консерваторите. Многобройните емоционални прояви свидетелстват за твърдостта на техните позиции и трудността при постигане единодушие по

разглежданите въпроси. Както предполага моделът на предразсъдъците и евристиките, депутатите и от двете групи задълбочават своите убеждения в процеса на работа и не успяват да стигнат до единодушие по разглежданите въпроси.

- Въпреки че емоционалността и в двете групи е висока, либералите по-успешно консолидират емоционалната енергия в залата и извън нея на база своята по-запомняща се реторика.

В заключение, разглеждането на тези пет теми в Трета глава потвърждава хипотезата и теоретичните заключения от първите две глави на дисертацията за ролята на емоциите в конституционализма, и в частност при приемането на конституции. Индивидуалните емоции на депутатите и колективните емоции на гражданите влияят върху процесите на вземане на решения по конституционните въпроси. Изследването на емпиричния материал ясно показва три аспекта - ценности, емоции, предразсъдъци и евристики, чрез които емоциите влизат в конституционния процес.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

1. Увод

2. Основни играчи по време на дебатите.

3. Ролята на емоциите в процеса на вземане на решения по приемане на Конституцията от 1991г.

4. Колективни емоции на обикновените граждани

5. Дали да се приема Конституция?

6. Характер на основните конституционни дебати

7. Основни дебати по време на приемане на Конституцията

8. Резултати от дебатите

9. Позициите на основните групи не се променят в дългосрочен план

За да изясня дали и как емоциите на депутатите и гражданите играят роля в процеса на приемане на дадена конституция, Четвърта глава на дисертацията разглежда дебатите по приемане на Конституцията на България от 1991г.

Първо, в главата са представени основните емоции, които се проявяват по

време на приемане на Конституцията. Това са съответно емоции на емпатия, произтичаща от чувство на принадлежност към дадена група или от чувство на симпатия към по-необлагодетелствани индивиди или групи; на ентузиазъм, свързан с любов към родината; на честолюбие, в следствие на препирня или спор между депутати; на страх и гняв от идването на власт на противоположната група; и на отвращение, насочено към групи с различен етнически състав. Влиянието на тези шест основни емоции върху дебатите е проследено в дисертацията.

На второ място Четвърта глава представя трите, опониращи си групи по съдържанието на Конституцията – Българската социалистическа партия (БСП), СДС (Съюз на демократичните сили) – оставащи в парламента и СДС (Съюз на демократичните сили) – напускащи парламента.¹⁶ От една страна в дебатите е БСП, наследникът на българската комунистическа партия. Във ВНС БСП има мнозинство от 211 депутати. Депутатите от БСП са утвърдени политически фигури, с политически опит и умения. Относно прехода БСП настояват за осъществяването на плавни промени към демократично управление в рамките на съществуващата система. Основната опозиция на БСП във ВНС е СДС. СДС се състои от различни партии и организации, които са известни в публичното пространство, защото са наследниците на основните партии преди комунизма или защото са участвали в различни дисидентски движения в края на осемдесетте години и чрез участие в Кръглата маса. Като цяло на депутатите от СДС им липсва политически опит. Това, което обединява, различните политически групи в СДС е силният антикомунизъм. В процеса на работа, обаче, в СДС възниква разделение. Част от депутатите в СДС подкрепят визията на БСП за осъществяване на плавен преход към демокрация като се опитват да ограничат ролята на БСП в него. За тях приемането на Конституция е от изключително значение за устройството на държавата и те вярват, че могат да попречат на предложенията на БСП, с които не са съгласни. Друга част от депутатите в СДС настояват за радикални промени, т.е. за изключване на всички видове кадри с комунистическо минало от властта и прекъсване на комунистическите практики на управление. При мнозинство

---

¹⁶ Движението за права и свободи (ДПС) също е основен участник в събитията, но основното противопоставяне в 7ВНС остава между БСП и СДС. В този смисъл за ДПС не е изграден емоционален профил, въпреки че партията играе роля в два от дебатите обект на анализ в дисертационния труд.

на БСП във ВНС те се чувстват безсилни да наложат своите идеи за управлението на страната и затова на 14 май 1991г., 39 депутати напускат ВНС.

За всяка една от трите групи е изграден емоционален профил с помощта на тристепенния теоретичен модел от ценности, емоции, предразсъдъци и евристики, както следва:

Таблица 15: Влияние на емоциите при основните групи

Елементи	БСП	СДС-оставащи	СДС-напускащи
Ценности	Приемствеността в управлението	Демокрация	Демокрация
Емоции	Страх	Ентусиазъм, честолюбие	Ентусиазъм, страх, гняв, отвращение
Предразсъдъци и евристики	Система 2 Подготовка, когнитивна лекота, потвърждение, наличностни каскади, вяра в експертите, рамкиране, заместване на трудни и комплексни въпроси с лесни такива.	Система 1 Подготовка, когнитивна лекота, потвърждение, наличностни каскади, вяра в експертите, рамкиране, заместване на трудни и комплексни въпроси с лесни такива.	Система 1 Подготовка, когнитивна лекота, потвърждение, наличностни каскади, вяра в експертите, рамкиране, заместване на трудни и комплексни въпроси с лесни такива.

Първият аспект от ролята на емоциите в процеса на вземане на решения е свързан с връзката между емоциите и ценностите, които депутатите споделят. Основната ценност за депутатите от БСП е приемствеността и континуитета в управлението, уважение към традицията. Затова те настояват за провеждането на плавен и обмислен преход. БСП са естественният наследник на БКП и те не подкрепят пълно отричане на комунистическото минало. От друга страна СДС-оставащи и СДС-напускащи искат бързо и цялостно скъсване с практиките на управление от комунизма. Водещата ценност за СДС е установяване на демокрация, която да се осъществи чрез изземане на властта от партийния елит и скъсване с комунистическите практики на управление.

Емоциите, които БСП и СДС мобилизират в процеса на вземане на решения по време 7ВНС, са неизменно свързани с ценностите, които трите групи споделят. Водещата емоция за БСП е страхът, който БСП целенасочено се опитват да внушат спрямо решенията и действията на СДС. Най-ярко изразените емоции при СДС-оставаци са на ентузиазъм, свързан с изработването на нова конституция и на честолюбие свързано с решенията и действията на 39-те. В групата на СДС-напускащи най-силните емоции са на ентузиазъм по повод съграждането на нова държавност и на страх, гняв и отвращение от резултатите на комунистическото управление и неговите проявления в началото на процеса на трансформация.

Третият аспект от ролята на емоциите по време на приемане на Конституцията е използването на различни емоционално-оцветени евристики и предразсъдъци от народните представители в моралното вземане на решения. Предразсъдъците и евристиките, които депутатите целенасочено използват, са свързани с опитите на трите противопоставящи се една на друга групи да изградят негативен образ едни за други. Използват се всички седем предразсъдъци и евристики. По време на приемане на Конституцията отношенията между Система 1 и Система 2 са илюстрирани чрез втвърдяване на позициите на депутатите и фактът, че постигането на единодушие между тях става все по-трудно. Въпреки че съзнателно и несъзнателно БСП използва избраните евристики и предразсъдъци по време на дебатите, партията по-скоро взема решения и действа по начин, присъщ на Система 2. От друга страна СДС по-скоро мобилизират себе си и избирателите си на базата на дръзки и импулсивни решения и действия. С други думи те решават и действат по-скоро в рамките на Система 1.

Трето, главата доказва, че приемането на Българската конституция съставлява конституционен момент по смисъла, вложен в термина от Брус Акерман.

На четвърто място в главата са изследвани и колективните емоции на обикновените граждани, които са привърженици на трите групи. Изследването на колективните емоции е важно, защото те съставляват *емоционален хабитат*, който

повлиява на индивидуалните емоции на депутатите в пленарната зала. Изследваният емпиричен материал показва, че колективни емоции на привържениците на БСП, СДС-оставащи и СДС-напускащи не се различават от тези на групите депутати в парламента. Това, което прави впечатление, обаче, са силните емоции на групата от граждани, подкрепящи решенията и действията на СДС-напускащи. Привържениците на СДС-напускащи са активни до такава степен, че Евгений Дайнов определя техните решения и действия като “основен играч” в събитията.¹⁷

В тази емоционална атмосфера първият и основен въпрос за решаване пред двете опозиционни сили е дали въобще да приемат Конституция. За БСП новата Конституция обещава “по-голяма обществена стабилност”¹⁸ и ще спомогне за извършването на необходимите промени. Също така времето, отделено за изготвяне на Конституцията, ще даде възможност на партията да се адаптира към новата ситуация. От друга страна, СДС подкрепя създаването на нова Конституция, защото търси аналогия с Учредителното събрание и “[вижда] в това и своята легитимация” в политическия живот на страната.¹⁹ СДС смята, че един нов устройствен документ ще доведе до разграждане на комунистическите практики на управление и ще спомогне за утвърждаване на позициите на групата им. Избирането на ВНС с 400 депутати дава на СДС по-голям шанс за представителство - тоест различните групи, съставляващи СДС, могат да получат депутатски места във ВНС. В допълнение СДС предполага, че ВНС ще има много по-кратък мандат от Обикновено народно събрание, което ще даде възможност за провеждането на нови избори в по-кратък срок.²⁰

Но след изборите, в които БСП получават мнозинство във ВНС, пред СДС възниква въпросът дали въобще да участват в приемането на Конституция. За по-радикалните депутати, при мнозинство на комунистите ВНС няма моралното право да

---

¹⁷ Дайнов, Евгений. “Политическият дебат и преходът в България.” София: Фондация Българска наука и култура, 2000г.

¹⁸ Стенограми [СТ], Янаки Стоилов. Дискусия “Идеята за Велико народно събрание в контекста на съвременната конституционна политика”. Институт “Отворено общество” в рамките на инициативата “Граждански конвент за промени в Конституцията”, 17.11.2003 г., хотел Радисън, София. <<http://www.razum.org/bg/archive/90-bulgarski-konstitutzionalizum.html>>

¹⁹ Янаки Стоилов, СТ, Ibid.

²⁰ Кръстев, Иван. СТ, Ibid.

приема Конституция. Това убеждение се засилва, тъй като според тях работата в народното събрание върви бавно и неефективно - широк обхват на провежданите дискусии, висока партизация на провежданите дискусии и работа в контактни групи по разглежданите въпроси, влошават качеството на пленарните заседания според тях.

С такива позиции депутатите от трите групи влизат в пленарната зала. На петото място, в Четвърта глава се анализират деветте най-оспорвани дебати в 7ВНС:

Таблица 21: Деветте най-оспорвани дебати по време на приемане на Българската конституцията от 1991г.

Дебат	Съдържание
1.	Публикацията на списъка във вестник "Факс"
2.	Протестът на тридесет и деветте депутати от СДС
3.	Правата и задълженията на турското етническо малцинство.
4.	Позицията на БСП в управлението
5.	Понятията "социална държава" и "държава" в Конституцията
6.	Дали да се върне монархията?
7.	Обратно действие на наказателните закони
8.	Функциите на президента
9.	Приемането на Конституцията

С изключение на дебатите за правата и задълженията на малцинствата и за връщане на монархията, всички седем най-оспорвани дебати са свързани с отношението на БСП, СДС-оставащи и СДС-напускащи към комунистическото минало и ролята на БСП в управлението на държавата като наследник на комунизма.

На шесто място главата предлага резултати и заключения за ролята на емоциите при приемането на Българската конституция на база анализ на емпиричния материал. Накратко, те са следните:

- По време на приемане на Българската конституция преобладават негативните емоции. Всъщност емоцията страх е с най-голям брой проявления по време на дебатите. Негативната емоционалност пречи за постигане на единодушие за конституционното съдържание и в крайна сметка групата на СДС-напускащи не подписва Конституцията.

- Повечето дебати в 7ВНС не са по съществени въпроси, свързани с устройството на страната, а се отнасят до отношението към комунизма и неговото място в държавността след 1989г. БСП, с помощта на СДС-оставащи в парламента, печели всички тези дебати: Дебат 1 (Списък във в. “Факс”), Дебат 2 (Напускането на 39-те), Дебат 4 (Място на БСП в управлението на държавата), Дебат 5 (“Социална държава” и “държава”), Дебат 7 (Наказателни закони с обратно действие) и Дебат 9 (Приемане на Конституцията).
- Дебат 9 (Приемане на Конституцията) заслужава особено внимание, тъй като Конституцията е приета, въпреки че ключово условие за нейното приемане, а именно провеждането на референдум, не е изпълнено. Това засилва емоциите на гняв, страх и отвращение у групата на СДС-напускащи парламента и нейните привърженици.
- Дебати 3 (Правата и задълженията на малцинствата), 6 (Да се върне ли монархията) и 8 (Функциите на президента) не се отнасят пряко до отношението към комунистическото минало и неговите проявления. Решенията в тях се постигат в контекста на самите дебати от ситуационни мнозинства.
- Анализът на стенограмите показва, че в решенията и действията на БСП не присъстват толкова силни емоции, колкото в групата на 39-те. БСП са по-скоро реактивна сила, която решава и действа обмислено. Все пак и при тях ценностите, емоциите и евристиките и предразсъдъците на депутатите играят роля.
- Изследването на емпиричния материал показва, че първоначалните емоции на депутатите относно конституционните въпроси не се променят в краткосрочен и дългосрочен план. Депутатите се придържат към своите начални емоционално-обусловени позиции и не успяват да постигнат единодушие.

В заключение, разглеждането на тези шест теми в Четвърта глава потвърждава хипотезата и теоретичните заключения от първите три глави на дисертацията за ролята на емоциите в конституционализма, и в частност приемането на конституции. Шестте индивидуални емоции на депутатите и колективните емоции на гражданите влияят върху процесите на вземане на решения по конституционните въпроси. Изследването на емпиричния материал ясно показва три аспекта - ценности, емоции, предразсъдъци и евристики, чрез които емоциите влизат в конституционния процес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертацията извежда теоретични заключения за ролята на емоциите в конституционализма, и в частност приемането на конституциите, които прилага върху два емпирични казуса, а именно приемане на Търновската конституция и Конституцията на България от 1991г. На база анализ на стенограмите, спомени и интервюта с участниците се изследва влиянието на ценностите, шест основни емоции и предразсъдъците и евристиките върху процеса на вземане на решения за конституционното съдържание.

Целите и задачите, поставени в Увода, са постигнати.

Първо, установени са пропуски в обяснителните модели на рационалистките теории по отношение ролята на емоциите в конституционализма.

На второ място, дефинирани са индивидуалните и колективни емоции: разгледана е същността на емоциите чрез Йон Елстъровите *механизми*; посочени са две основни функции на емоциите; приведени са актуални изследвания от невронауките, които доказват, че в изживяването на дадена емоция си взаимодействат когнитивни и соматични елементи; обяснена е връзката между универсалната човешка природа и ефекта на специфичната култура във формиране на емоциите; и накрая е обосновано съществуването на колективни емоции.

Трето, посочени са шест основни емоции – емпатия, ентузиазъм, гняв, страх, отвращение и честолюбие, които влияят върху конституционната политика. За всяка една емоция е предложена дефиниция и са разгледани основни аспекти на ролята ѝ в конституционализма.

На четвърто място е анализирана ролята на емоциите в конституционната политика, и в частност приемането на конституциите. Тук са разгледани три въпроса: силното влияние на емоциите в конституционния момент на Брус Акерман, ролята на емоциите преди, по време на и след процеса на приемане на дадена конституция и емоциите в либералните и авторитарни политически режими. В анализа на втория въпрос – емоциите преди, по време на и след процеса на приемане на конституция – дисертацията установява три аспекта – ценности, емоции, предразсъдъци и евристики, чрез които емоциите влияят на процеса на вземане на решения. Тези аспекти досега не са разглеждани в тази си взаимовръзка в литературата и съставляват основен принос на дисертацията. Заключениета от прегледа на научната литература относно функциите на емоциите в процеса на вземане на решения са организирани по три въпроса. Първият е анализ на взаимодействието между когнитивните и соматични елементи в изживяването на дадена емоция. Вторият въпрос се отнася до изследване на възможностите за подобряване или корекция на ролята на емоциите в процеса на вземане на решения в случаи на грешка. Третият касае това, дали изживяването на една и съща емоция води до достигане на едни и същи решения. На базата на представения анализ се приема, че соматичните и когнитивните елементи на емоциите винаги и неотделимо си сътрудничат в изживяването на дадена емоция, че съществуват редица възможности за подобряване на ролята на емоциите в процеса на вземане на решения и че изживяването на еднакви емоции не води непременно до достигане на едни и същи емоции.

Последната цел на дисертационния труд е разглеждане на ролята на емоциите чрез сравнителен анализ на дебатите за приемане на Търновската конституция от Учредителното събрание през 1879г. и Конституцията на България от 7ВНС през 1991г. За тази цел освен стенограмите на двете конституционни събрания са

изследвани и други материали като спомени на и интервюта с народните представители, включително и 12 интервюта, проведени от авторката с депутати от 7ВНС. Този вид анализ, който не е извършван досега за двете български конституции, убедително доказва, че емоциите и емоционално-обусловените ценности и евристики и предразсъдъци са силен фактор, влияещ на процесите за приемане на конституциите.

По време на приемане на Търновската конституция има две основни групи – консервативната и либерална партии, а в приемането на Конституцията от 1991г. те са три: БСП, СДС – оставащи в парламента и СДС – напускащи парламента. Докато между групите на консерваторите и БСП, и либералите и СДС-напускащи могат да се направят различни паралели, СДС-оставащи са с по-неопределен емоционален профил – в някои моменти те могат да бъдат причислени към БСП, а в други към СДС-напускащи. Сравнение на емоционалния профил на всички основни групи в дебатите за Търновската конституция и Конституцията от 1991г. разкрива редица прилики и разлики в емоционалните профили на депутати, както са показани в трите таблици по-долу.

Таблица 24: Ценностите на депутатите

Конституция	Група	Ценности	Причина
1879г.	Консерватори	Уважение към традиция	Самочувствие на база собствени способности
	Либерали	Народовластие	Обич и привързаност към народа
1991г.	БСП	Приемственост в управлението	Запазване на лидерска роля в управлението
	СДС-оставащи	Демокрация	Ново държавно устройство
	СДС-напускащи	Демокрация	Ново държавно устройство

Таблица 25: Емоции на основните групи участници

Конституция	Група	Основни емоции	Причина
1879г.	Консерватори	Честолюбие	Самочувствие на база собствени способности
	Либерали	Емпатия	Обич и привързаност към народа

1991г.	БСП	Страх	От решенията и действията на СДС
	СДС-оставащи	Ентусиазъм	Ново държавно устройство
		Страх, гняв, честолюбие	Напускането на 39-те
	СДС-напускащи	Ентусиазъм	Новото държавно устройство
Страх, гняв, честолюбие		Комунистическия режим и неговите проявления	

Таблица 26: Предразсъдъци и евристики на депутатите в Учредителното събрание и в 7ВНС

Конституция	Група	Система 1/ Система 2	Предразсъдъци и евристики	Причина
1879г.	Консерватори	Система 2	Подготовка, когнитивна лекота, потвърждение, наличностни каскади, вяра в експертите, рамкиране, заместване на трудни и комплексни въпроси с лесни такива.	Създаване на негативен образ на противника
	Либерали	Система 1		
1991г.	БСП	Система 2		
	СДС-оставащи	Система 1		
	СДС-напускащи	Система 1		

Двете конституционни събрания започват аналогично с висок, позитивен емоционален заряд за учредяване на нова държавност, който бързо става негативен в процеса на работа. Трите емоционални сили в пленарната зала – емоционално-обусловените ценности, емоции и предразсъдъци и евристики повлияват процеса на вземане на решения в двете конституционни събрания като водят до втвърдяване на позициите на депутатите и намаляват шанса за постигане на единодушие по разглежданите въпроси. Докато либералите успяват да наложат позициите си в повечето от деветте дебати чрез умелото мобилизиране на емоциите, БСП печели дебатите като по-спокойната и разумна сила, която решава и действа спрямо предписанията на Система 2. Впоследствие, на следващите избори групата на напусналите парламента депутати от СДС печелят мнозинство и успяват да съставят правителство – това може да се тълкува като победа за 39-те. Този анализ показва, че умелото събуждане и овладяване на емоционалната енергия в пленарната зала и извън нея чрез емоционална реторика излъчва либералите и групата на 39-те като победители в конституционните събрания.

На базата на извършения анализ се открояват следните шест заключения на дисертационния труд:

Първо е заключението, че крайностите в позициите побеждават. Както по време на приемане на Търновската конституция, така и по време на приемане на Конституцията от 1991г., заемането на крайни позиции по отношение на конституционното съдържание се оказва по-успешно за реализиране на целите и задачите на дадена партийна група. Крайните позиции са съпътствани от по-силни емоции, които мобилизират подкрепа. Вярно е, че мнозинството печели в налагане на своите предпочитания в повечето случаи, но силната и упорита емоционална ангажираност на група депутати, колкото и малка да е тя, може да надвие над желанията на мнозинството.²¹ Либералите и СДС-напускащи парламента са по-крайни в своите позиции и затова успяват да мобилизират силни емоции, които пък водят до техния успех.

На второ място е заключението, че институционализирането на емоциите намалява техния интензитет. В книгата си “Негативните емоции и справедливост на прехода”²² Михаела Михай твърди, че ако общества, които излизат от ситуация на мащабно насилие и конфликт като ситуацията в Княжество България и България през 1989г., не намерят начин публично да признаят и ангажират емоциите на “гняв, възмущение, негодувание” в политическото пространство, емоциите могат да доведат до лоши последици за обществата. Например, емоциите могат да предизвикат физическо насилие или гражданска апатия. Приемането на конституциите от 1879г. и 1991г. демонстрира значението на институционализирането на емоциите. И в двете ситуации има високо напрежение и поляризация, и организирането на специален форум като Учредителното събрание и 7ВНС спомага за локализиране на напрежението в една точка и за неговото овладяване чрез институционални правила.

---

²¹ Krause, Sharon B. *Civil Passions: Moral Sentiment and Democratic Deliberation*. Princeton University Press, 2008. стр. 176.

²² Mihai, Mihaela. *Negative Emotions and Transitional Justice*. Cambridge University Press, 2016.

Трето е заключението, че възможността за промяна на първоначалните позиции на депутатите е незначителна в краткосрочен и дългосрочен план. Двете събрания за приемане на Търновската конституция и Конституцията от 1991г. започват аналогично със силен позитивен емоционален заряд поради създаването на нова държавност. В процеса на работа на база своите емоционално-обусловени ценности, емоции, и предразсъдъци и евристики депутатите се разделят в групи, които изразяват различните им позиции за начина на работа и съдържанието на конституционните текстове. Както доказват изследвания от невронауките, тези позиции се формират бързо и несъзнателно и почти никога не се променят, дори и в отговор на принципни аргументи. Освен за дебатите в пленарната зала, изводите за малката вероятност за промяна на първоначалните позиции, основаващи се на емоционални реакции, са верни и в дългосрочен план. Както показва анализът на различни спомени и интервюта на някои от основните участници в двете конституционни събрания, позициите на депутатите спрямо процеса на вземане на решения по приемане на Търновската конституция и Конституцията от 1991г., спрямо опонентите и спрямо качеството на приетите конституции, не се променят.

Четвъртото заключение е, че колкото и да е незначителна, възможността за корекция все пак съществува на емоциите. Съществуват различни начини за корекция, но тяхното действие или успех в дадена ситуация остават обект на по-нататъшни изследвания. По време на приемане на Търновската конституция и Конституцията от 1991г. депутатите използват евристиката – позоваване на авторитети, за да покажат че тяхната позиция е добре осмислена и обоснована. В повечето случаи, използването на евристиката, обаче, не води до промяна или подобряване на тяхната позиция, а по-скоро я засилва. Дисертацията прави първа важна крачка в посока идентифициране и обобщаване на известните начини за корекция на първоначалните емоционални възприятия на хората, но начинът им на прилагане и степента им на успех остават въпроси за по-нататъшно изследване.

На пето място, емоциите помагат за преодоляване на безизходни положения като намаляват напрежението. В случаи на противопоставящи се индивиди или групи

от индивиди, които не могат да постигнат компромис или единодушие по даден въпрос, емоциите могат да намалят интензитета на конфликта и да спомогнат за намиране на начин за излизане от ситуацията. Например, изпитването на емпатия и ентузиазъм спомага за подписване на Конституцията през 1879г. от страна на консерваторите, въпреки че те не подкрепят нейни основни позиции. Този акт на консерваторите посочва начин за продължаване напред въпреки конфликта. За решение на такъв вид безизходна ситуация може да се счита не само примиряване на позициите по даден въпрос, но и намаляване на интензитета на конфликта.

Последно, дисертацията доказва, че за да се анализират емоциите в процеса на вземане на решения по време на приемане на дадена конституция, освен емоциите трябва да се разгледат и техните проявления в ценностите и предразсъдъците и евристиките. Заедно ценностите, емоциите и предразсъдъците и евристиките съставляват три-степенен модел за разбиране на ролята емоциите в процеса на вземане на решения относно конституционното съдържание.

Както доказват различните изследвания от невронауките, процесът на делиберация не е и не може да бъде изцяло рационален, тъй като емоциите участват във всички решения и действия на депутатите и гражданите, свързани с конституционната политика. В този смисъл емоциите са неизменна част от начина за намиране на истината по даден въпрос. Емоциите определят контекста, съдържанието и залозите в процеса на вземане на решения и действията, особено в сложни моменти. Ако тяхната роля не бъде анализирана, изследването на конституционната политика ще даде непълни и дори погрешни анализи на събитията.

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ

- “The Other in a Populist Europe: The Case of Brexit”, 30th Anniversary Conference of the Political Studies Department at Sofia University. 05.17.
- “The Role of Emotions in Social Mobilization: The Bulgarian Protests of 2013”, *Revista Latinoamericana de Estudios sobre Cuerpos, Emociones y Sociedad*, No. 22, 2016.
- “The Positive Influence of Emotions on Decision-Making in the Paris Climate Conference of 2015.” *Friedrich Naumann Foundation Journal*, 05.16.

- “Emotions in Social Mobilization: The Case with the Bulgarian Protests”, *Bulgarian Association of Political Science Journal*, 12.15.
- “Must or Can: The Role of Ideal Theory in Political Theorizing”, *Online Journal of Public Policies*. vol. 7, 2016.
- “Hume’s Thesis: Passions Hold the Key to Understanding Morality”, *Sofia University Journal for Doctoral Students*. 05.15.
- “The Role of Emotions in Moral Decision-Making”, *Fulbright International Summer-2014 Institute Journal*. Sofia University Press. 12.14.

УЧАСТИЕ В КОНФЕРЕНЦИИ

- “The Other in a Populist Europe: The Case of Brexit”, 30th Anniversary Conference of the Political Studies Department at Sofia University. 05.17.
- “The Role of Emotions in Accepting the Bulgarian Constitution of 1879”, Second International Philological Forum for bachelor, masters and Ph.D. students. Faculty of Slavic Studies, Sofia University. 11.16.
- “The Positive Influence of Emotions on Decision-Making in the Paris Climate Conference of 2015”, Doctoral Student Conference “The Future of the European Union – a New Beginning or a Foreseen End.” Friedrich Naumann Foundation. 04.16.
- “An Attempt to Define the Emotions”, Social Science Seminar Series. Sofia University. 02.16.
- “Emotions in Social Mobilization: The Case with the Bulgarian Protests”, National Conference “Challenges Facing Representative Democracy in Bulgaria, Bulgarian Association of Political Science. Arbanassi. 11.15
- “Educating Emotionally Rawls’ Ideal Citizens with Hans Christian Andersen’s Fairy Tales”, Hans Christian Andersen International Conference, Sofia University, 10.15
- Poster Presentation “The Role of Emotions in Public Policy-Making”, Inauguration of the Swiss Doctoral School in Affective Sciences, Swiss National Center for Affective Sciences, University of Geneva, 09.15
- “The Role of Emotions in Public Policy-Making”, 13th Pavia Graduate Conference in Political Philosophy, Department of Political and Social Sciences, University of Pavia, 09.15
- “The Role of Emotions in Politics”, Department Seminar, Politics Department Seminar Series, Sofia University, 03.15.
- “Hume’s Thesis: The Passions Hold the Key for Understanding Morality”, PhD Conference, Sofia University, 02.15.
- “A Theoretical Look Into the Role of Emotions in Public Policy-Making”, Annual Conference of the Department of Culture Studies at Sofia University. Apriltsi, Bulgaria, 12.14.
- “The Role of Emotions in the Bulgarian Protests of Summer 2013”, Fulbright International Summer Institute. Pravets, Bulgaria. 08.14.
- “Criticism of Rawls’ Theory of Justice”, Integrated Program Conference at Sofia University, 11.13.